O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI INTERNET MATNLARINING SINTAKTIK TUZILISHI

Xamidov Feruzbek Abdusamadovich
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi,

Annotatsiya
Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi Internet matnlarining sintaktik xususiyatlari o‘rganilib, raqamli muloqot muhiti gap tuzilishi, so‘z tartibi va matn bog‘liqligini qanday qayta shakllantirishiga e’tibor qaratilgan. Ijtimoiy tarmoq postlari, blog yozuvlari, sharhlar va chat almashinuvlarining qiyosiy tahliliga tayanib, tadqiqotda umumiy sintaktik tendensiyalar (ellipsis, bog‘lovchisiz konstruksiyalar va soddalashtirilgan gap tuzilmalari), shuningdek, agglyutinativ o‘zbek tili va analitik ingliz tili o‘rtasidagi tipologik farqlardan kelib chiqadigan o‘ziga xos lisoniy xususiyatlar aniqlangan. Tadqiqot natijalari kompyuter vositasidagi muloqotni (CMC computer mediated communication) alohida lisoniy registr sifatida tushunishga hissa qo‘shadi hamda tarjima, til o‘qitish va korpusga asoslangan sintaktik tadqiqotlar uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: *Internet matni, sintaktik tuzilish, kompyuter vositasidagi muloqot (CMC computer mediated communication), o‘zbek tili, ingliz tili, ellipsis, gap tuzilishi, onlayn diskurs, qiyosiy sintaksis.*

So‘nggi uch o‘n yillikda Internetning shiddatli kengayishi nafaqat insoniy muloqot kanallarini o‘zgartirdi, balki ko‘pincha "Internet tili", "netspeak" yoki "kompyuter vositasidagi muloqot" (CMC) deb ataladigan alohida lisoniy registrning paydo bo‘lishiga ham olib keldi. Ushbu registr og‘zaki va yozma til o‘rtasida oraliq mavqeni egallaydi: u vizual, yozma muhit orqali uzatilsa-da, nutqning bevositaligi va norasmiyligiga ega. Kristal (Crystal, 2001) kabi olimlar birinchilardan bo‘lib Internet butunlay og‘zaki ham, to‘liq yozma ham bo‘lmagan, o‘zining yangi shakllanayotgan grammatikasiga ega bo‘lgan muloqotning "to‘rtinchi muhiti" uchun sharoit yaratganini ta’kidlagan edilar.

Sintaksis, so‘zlarni birikmalar, ergashgan gaplar va gaplarga birlashtirish bilan shug‘ullanadigan til tashkil etilishining darajasi sifatida, raqamli muloqotning bosimiga ayniqsa sezgirdir. Twitter/X kabi platformalardagi belgilar cheklovi, chat ilovalarida tezkor yozish zarurati va norasmiy registr konvensiyalari (qoidalari) sintaktik kompressiyani rag‘batlantiradi: bularga sub’ektlar (ega), yordamchi fe’llar, bog‘lamalar va bog‘lovchilarning tushib qolishi; parsellyatsiyalangan (segmentlangan) gaplarning qo‘llanilishi; hamda gipotaktik (ergashgan) konstruksiyalardan ko‘ra parataktik (teng bog‘langan/bog‘lovchisiz) konstruksiyalarga umumiy moyillik kiradi.

O‘zbek va ingliz tillaridagi Internet matnlarini qiyosiy o‘rganish alohida qiziqish uyg‘otadi, chunki bu ikki til turli tipologik oilalarga mansubdir. O‘zbek tili – asosan qat’iy Ega-To‘ldiruvchi-Fe’l (SOV) so‘z tartibiga ega bo‘lgan va affiksatsiya orqali grammatik munosabatlarning boy morfologik ko‘rsatkichlariga ega agglyutinativ turkiy tildir. Ingliz tili – grammatik ma’noni ifodalash uchun so‘z tartibi, old ko‘makchilar (predloglar) va yordamchi fe’llarga tayanadigan, qat’iy Ega-Fe’l-To‘ldiruvchi (SVO) tartibiga va nisbatan kambag‘al flektiv morfologiyaga ega bo‘lgan analitik german tilidir. Ushbu tarkibiy farqlarni hisobga olgan holda, har bir tilning Internet muloqoti

bosimi ostida amalga oshiradigan sintaktik moslashuvlari, hatto asosiy kommunikativ motivatsiyalar (tezlik, tejamkorlik, ekspressivlik) o‘xshash bo‘lsa ham, shakl jihatidan farq qilishini kutish o‘rinlidir.

O‘zbek va ingliz tillaridagi Internet matnlarining ushbu qiyosiy tadqiqoti kompyuter vositasidagi muloqot har ikkala tilda ham standart yozma til me’yorlaridan farq qiluvchi o‘lchanadigan va tizimli sintaktik moslashuvlarni yuzaga keltirishini ko‘rsatdi. Gaplar qisqaradi, ellipsis tez-tez va xilma-xil tus oladi, bog‘lanish borgan sari bog‘lovchisiz bo‘lib boradi va punktuatsiya an’anaviy ravishda grammatik ko‘rsatkichlar uchun ajratilgan sintaktik va prozodik funksiyalarni bajara boshlaydi. Shu bilan birga, ushbu moslashuvlarning o‘ziga xos shakli har bir tilning tipologik xarakteri bilan tartibga solinadi: agglyutinativ, SOV (Ega-To‘ldiruvchi-Fe’l) tuzilishiga ega o‘zbek tili o‘zining boy fe’l morfologiyasi va moslashuvchan so‘z tartibidan foydalanadi, analitik, SVO (Ega-Fe’l-To‘ldiruvchi) tuzilishiga ega ingliz tili esa grammatik xizmatchi so‘zlarning ellipsisi va grafik urg‘u vositalaridan unumli foydalanadi.

Ikki tilli Internet foydalanuvchilari orasida duragay o‘zbek-ingliz sintaktik tuzilmalarining paydo bo‘lishi raqamli muloqotning til aloqalari va til o‘zgarishi maydoni sifatida qanday ishlashini yanada yaqqol ko‘rsatib beradi. Ushbu natijalar Internet tiliga adabiy tilning buzilgan yoki tanazzulga uchragan shakli deb emas, balki tizimli lisoniy tavsifga loyiq bo‘lgan izchil, qoidalarga bo‘ysunuvchi alohida registr sifatida qarash zarurligini ta’kidlaydi.

Kattaroq, avtomatik ravishda tahlil qilingan korpuslar va raqamli janrlarning kengroq doirasi (jumladan, nutqni matnga aylantirish platformalari va sun’iy intellekt vositasidagi chatlar) bilan olib boriladigan kelgusi tadqiqotlar bu yerda taklif etilgan tipologik umumlashmalarni yanada aniqlashtiradi, hamda boshqa turkiy va german tillarini qamrab oluvchi qiyosiy ishlar aniqlangan qonuniyatlarning faqat o‘zbek va ingliz tillariga xosligini yoki kengroq tipologik moyilliklarni aks ettirishini aniqlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

Crystal, D. (2001). Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D. (2011). Internet Linguistics: A Student Guide. London: Routledge.

Herring, S. C. (2001). Computer-mediated discourse. In D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton (Eds.), The Handbook of Discourse Analysis (pp. 612–634). Oxford: Blackwell.

Herring, S. C., & Androutsopoulos, J. (2015). Computer-mediated discourse 2.0. In D. Tannen, H. E. Hamilton, & D. Schiffrin (Eds.), The Handbook of Discourse Analysis (2nd ed., pp. 127–151). Wiley-Blackwell.

Mahmudov, N., & Nurmonov, A. (2012). O‘zbek tili grammatikasi: Sintaksis. Tashkent: Fan.

Sapir, E. (1921). Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace and Company.

Tagliamonte, S. A., & Denis, D. (2008). Linguistic ruin? LOL! Instant messaging and teen language. American Speech, 83 (1), 3–34.

Yusupova, Sh. (2018). Internet matnlarining lingvistik xususiyatlari. O‘zbek tili va adabiyoti, (4), 45–52.